

Szántó Iván

A múmia visszatér: az ókori Iránból a modern irodalomba. Šādegh Hedāyat egy elbeszélése

Bár nem volt ismeretlen, sőt maga a múmia szó is valószínűleg perzsa eredetű, a holttestek mumifikálása kevésbé jellemezte az iráni világ temetkezési szokásait, az iszlám előtti korokban és a muszlim hódítás után egyaránt. Olyan korszakokban pedig – elsősorban a perzsa birodalmak sorát megnyitó Akhaimenida-dinasztia idején (kb. Kr. e. 550–331) –, amikor ez a gyakorlat nagyobb népszerűségnek örvendett, a tartósított test fennmaradásának másik előfeltételére, annak hosszú távú őrzésére nem fordítottak kellő gondot. Így például amikor Nagy Sándor 324-ben felkereste a példaképének tekintett birodalomalapító II. (Nagy) Kyros (uralkodott Kr. e. 550–530) ma is álló síremlékét Paszargadaiban, a mauzóleum belsejét már szétdúlva, a király maradványait a koporsóból kiborítva találta.¹ A hódító intézkedett híres elődje síremlékének újraszentaléséről, az eset azonban jelzi, hogy a reprezentatív nyughelyek sorsa szinte mindig megpecsételődött az azokat létrehozó politikai rendszer bukásával. Ennek megfelelően ma már sem Kyros, sem utódainak holtteste nincs meg, noha kifosztott síremlékeik fennmaradtak.² Viszont ezek és máshol előkerült síremlékek, szarkofágok arra is emlékeztetnek, hogy az Akhaimenida-, majd az Arsakida- (pártus-) korban, különösen a nyugati birodalomrészekben szokásban volt a holttestek konzerválása. A zoroasztrianizmus és a vele rokon egyéb dualista vallások térhódításával ezt a szokást felváltotta a tisztátalannak tekintett maradványok városon kívüli magaslatokra való kihelyezése, majd a természetes folyamat során megtisztított csontok osszuáriumokba gyűjtése. Királyi – vagy jóformán bármilyen – mauzóleumot ezért nem találunk a későókori Szászánida Birodalom (Kr. u. 224–651) idejéből.

Némileg más a helyzet a muszlim korban. Annak ellenére, hogy – ha nem is azonos okokból – a zoroasztrianizmushoz hasonlóan Mohamed próféta vallása is ellenzi a reprezentatív temetkezést, az iszlám világ egyik legjellegzetesebb épülettípusa mégis a mauzóleum lett.³ Mohamednek a funerális reprezentáci-

<http://dx.doi.org/10.24391/KELETKUT.2018.1.55>

¹ Arrian, *Anabasis of Alexander*, vol. II, Books 5-7, Indica. Tr. by P. A. Brunt. Loeb Classical Library 269. Cambridge, MA, 1983, 6:29, 192–193.

² Konstantin A. Inostrantsev, *On the Ancient Iranian Burial Customs and Ceremonies. Journal of the K. R. Cama Oriental Institute* 3 (1923) 1–28.

³ Robert Hillenbrand, *Islamic Architecture. Form, Function and Meaning*. Edinburgh, 1994, 253–330.

óval kapcsolatos negatív állásfoglalását elsősorban nem a *Koránból*, hanem a későbbi hagyományirodalomból ismerjük. Egyértelmű ellenkezése dacára még Mohamed sírja fölé is épült mauzóleum, és noha az épület létjogosultságát sokan vitatják, az máig fennmaradhatott. Az épülettípus kialakulása elsősorban az ezoterikus, misztikus irányzatokat követő muszlim közösségeknek köszönhető, amelyek karizmatikus vezetők körül szerveződtek, és az ő sírjukat őrző zarándokhelyek által összetartva éltek tovább. A misztikus közösségek számára a mauzóleumban elmondott ima révén megtapasztalható az ott eltemetett szent élő jelenléte. E spirituális megtapasztalás nem igényli a holttest fizikai épségét, ezért a mauzóleumok létrejötte nem járt együtt a mumifikálás gyakorlatának kialakulásával. Ha mégis találunk erre utalást, ott iszlám előtti és muszlim szokások ritka egyvelegéről lehet szó, amit éppen azért találhattak feljegyzésre méltónak, mert már a kortársak szemében is szokatlannak számíthatott. Ilyen például Qābūs b. Wošmeğīr zijārīda fejedelem (uralkodott 977–1012) holtteste, amely egy forrás szerint egykor az uralkodó ma is álló sírtornyának csúcsából leeresztett üvegekoporsóban, arccal az ég felé fordítva lebegett.⁴

Irán legérdekesebb fennmaradt múmiái az előbbieken részletezett okokból tehát nem mesterséges eljárással, hanem természetes úton keletkeztek.⁵ A zanjāni ún. sóemberek késő-Akhaimenida-, illetve Szeleukida-kori sóbányászok lehettek, akik munka közben, bányaomlás következtében vesztették életüket.⁶ Erre utal, hogy munkaeszközeikkel együtt kerültek elő. Testüket – köztük hajukat és körmüket –, felszerelésüket, ruházatukat a száraz klíma és éppen a valaha általuk kitermelendő só konzerválta. A Čehrābād-sóbányában 1993 óta kerülnek elő e rendkívül jó állapotban megőrződött maradványok; jelenleg hat múmia ismert, köztük az első a teheráni Nemzeti Múzeumba, a többi a zanjāni múzeumba került, az utolsót pedig még nem sikerült kiemelni.

A zanjāni múmiák nemcsak a tudományos érdeklődés tárgyai, hanem a nagyközönség körében is népszerűek, így a teheráni és a zanjāni múzeumok legújabb attrakcióiként a világ más múmiáinak jelenkori sorsában kénytelenek osztozni. Mint minden múmia, a sóemberek is szuggesztivitásukkal hatnak a szemlélőre, visszavezetve azt saját korukba. Olyan közegekben, ahol tömegesen készítettek múmiákat és ezért azok régóta jelen vannak, például Egyiptomban, ott e kva-

⁴ Abbas Dasneshvari, *Medieval Tomb Towers of Iran. An Iconographical Study*. Lexington (CA), 1986.

⁵ A néhány fennmaradt mesterséges múmia közül megemlítendőek ‘Izz al-Dīn Muḥammad Parvāne Baygnek és családjának Amasyából előkerült, rendkívül jó állapotban fennmaradt maradványai, nyolc múmia. E város ugyan Törökországban található, de ‘Izz al-Dīn Muḥammad a tartomány perzsa (ilkhánida) kormányzója volt. Patricia Blessing, *Rebuilding Anatolia after the Mongol Conquest. Islamic Architecture in the Lands of Rūm, 1240–1330*. Farnham–Burlington (VT), 2014, 199–202.

⁶ Abolfazl Aali–Thomas Stöllner–Aydin Abar–Frank Rühli, The Salt Men of Iran: The Salt Mine of Douzlākh, Chehrābād. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 42 (2012/1) 61–81.

litásuk ismerete magától értetődő. Ahol viszont nem terjedt el a szokás, mint Iránban, ott a múmiák megismerését és a hozzájuk kapcsolódó hiedelmek, spirituális elképzelések kialakulását csak távolabbi országok múmiáiról szóló híradások ösztönözheték. De a modern egyiptomi múmiakultusz és az egyiptomi múmiák iráni „felfedezését” végső soron ugyanazok a jelenségek segítették elő: a nyugati tudományos eredmények popularizálódása, az e folyamatot katalizáló modern médiaeszközök megjelenése, és végül a modernség kereteit kijelölő egységes állam kialakulása. A modernség Iránban is megteremtette az ország stilizált előtörténetét, a hagyományokat, amelyek által a nemzeti identitás „tudományosan” definiálhatóvá válhatott. Egyiptom nagy fáraóinak múmiái a modern egyiptomi nemzettudat részei, míg Tutánhamon fáraó sírjának feltárása (1922) a modern régészet saját mitológiáját teremtette meg nemcsak tudományos cikkek révén, hanem a populáris irodalmon és mozgóképeken keresztül is.

A modern Iránnak – amely 1925-ben, Reza (Rezá) Pahlavi (uralkodott 1941-ig, † 1944) sah trónra lépésével alakult meg – sem múmiái, sem hasonló felfedezései nem voltak. Ez komoly kulturális deficitet jelentett a valaha Egyiptomot is magába foglaló Perzsa Birodalom jogutódja számára, mivel nélkülük nem voltak a nagy időknek hasonlóan eleven tanúi. Hogy orvosolja a problémát, az új állam szinte azonnal létrehozott egy örökségvédelmi hivatalt, amelynek a műemlékvédelemnél is fontosabb feladata volt a hagyományteremtés, a múlt élővé, átélhetővé tétele.⁷ A hivatal azonnal számba vette a nemzet nagyjainak még fellelhető sírjait, és nem helyreállította, hanem az új igényeknek megfelelő, kellően grandiózus mauzóleumokra cserélte azokat, sőt ha a sírhely nem volt ismert, akkor olyan is előfordult – például Ferdowsī, a perzsa nemzeti eposz költője esetében –, hogy a bizottság fiktív síremléket emelt a saját maga által kijelölt helyszínen.⁸ A projekt elérte a célját: e síremlékek a hagyományos muszlim mauzóleumok modern, szekularizált alternatíváját kínálták, ahová turisták zarándokoltak el.⁹ Ferdowsī „sírja” olyannyira részévé vált az iráni köztudatnak, hogy ma már alig akad bárki, aki megkérdőjelezné a hitelességét.

Múmiák még azokban az évtizedekben sem kerültek elő iráni földből, amikor a Pahlavi-dinasztia valóságos újratemetési kampányt indított, hogy a maga igényei szerint áthangszerelt nemzeti emlékezetben helyezze ismét nyugalomra a híres vagy elfeledett királyokat, hadvezéreket, költőket és tudósokat, így

⁷ Talinn Grigor, *Kingship Hybridized, Kingship Homogenized: Revivalism under the Qajar and the Pahlavi Dynasties*. In: *Persian Kingship and Architecture: Strategies of Power in Iran from the Achaemenids to the Pahlavis*. Ed. by Sussan Babaie–Talinn Grigor. London, 2015, 219–255; Jennifer Jenkins, *Excavating Zarathustra*. Ernst Herzfeld’s Archaeological History of Iran. *Iranian Studies* 45 (2012/1) 1–27.

⁸ Talinn Grigor, *Burying Ferdowsi in Reza Shah’s Iran*. In: *Identity Politics in Irano-Indian Modern Architecture*. Ed. by Talinn Grigor. Mumbai, 2013, 58–86.

⁹ Birgitt Hoffmann, *Das Mausoleum Khomeinis in Teheran: Überlegungen zur persisch-islamischen Gedächtnisarchitektur*. *Die Welt des Islams* 39 (1999/1) 1–30.

Avicennát vagy Nādir sahot. Mind a mai napig jellemző, hogy egy-egy nagy embernek „megtalálják” a sírját, újabb zarándokhelyekkel gazdagítva a nemzetet, de az elhunyt testi mivolta e síremlékekben nem játszik szerepet. Ezért amikor kivételesen mégsem csupán a sír bukkan fel, hanem az alatta csodálatos módon épen maradt királyi holttest is, az esemény azonnal túllép a hivatalos koreográfián, és megkérdőjelezi múlt, jelen és jövő biztosnak láttatott egyensúlyát. Míg az újratemetés lezár egy fejezetet, a múmia közbelép, hogy ezt megakadályozza. Deiokes méd király (Kr. e. 7. század első fele)¹⁰ teljesen ép, felfegyverzett „holtteste” a kurd közösség nemzeti ellenállásának adott nyomatékot, amikor 2000 körül, egy rossz minőségű filmfelvétel tanúsága szerint állítólag felfedezték.¹¹ A személyazonosságát egy ékírásos felirattal igazolni kívánó múmia nem is leplezte, hogy ellenzéki, szeparatista erők hozták napfényre, és azt sugallta, hogy népe élén kész harcba szállni. Rövidesen újra nyomtalanul eltűnt, így csak találgatni lehet, vajon viaszból, fából vagy műanyagból készült-e. A felirat meghökentő annak fényében, hogy jelenlegi ismereteink szerint a médek egyáltalán nem rendelkeztek saját ékírással. Ha viszont figyelembe vesszük, hogy Deiokes a Méd Birodalom feltételezett alapítója volt, akire a kurdok az utóbbi évtizedek óta egyre inkább saját államalapítójukként tekintenek, és aki nem mellesleg Nagy Kyros perzsa államalapítását is megelőzte, mindjárt érthetővé válik a „felfedezés” jelentősége. Több hasonló, többnyire a műtárgypiac által motivált hamisítványtól eltérően¹² ez a múmia társadalmi elvárásoknak igyekezett megfelelni: testi valóságával cáfolni a szkeptikusokat, életre kelteni a tetszhalott történeti emlékezetet, megkísérelni, hogy összekösse a jelent a megfoghatatlanul távoli múlttal, és előrevetítse a Méd Birodalom bizonytalan mitológiájából kirajzolódni vélt nemzeti egységet. A kurd „lelettel” szinte egyidejűleg Beludzsisztánból is érkezett hasonló, bizonyítékok nélküli szenzációs bejelentés.¹³ A „felfedezők” tehát mindig megtalálják azt, amit vagy akit meg kell találniuk, hogy a múltból öngigazolást nyerjenek. Hasonló eset történt néhány nappal e tanulmány leadása előtt, amikor 2018 tavaszán nemzetközi és iráni hírügynökségek bejelentették, hogy Teherán mellett, Rej városában megtalálták Reza Pahlavi sah jó állapotú múmiáját az iszlám forradalom idején

¹⁰ Rüdiger Schmitt, Deioeces. In: *Encyclopaedia Iranica*. Ed. by Ehsan Yarshater. 7/3 (1994) 226–227, frissített elektronikus kiadás: <http://www.iranicaonline.org/articles/deioeces> (2011. november 21.).

¹¹ Body of 3000 years old Kurdish king found in Kurdistan (Not Persian). *Youtube*, https://www.youtube.com/watch?v=33V8tXQD_ds (2018. április 12.).

¹² Például Xerxes „lányának” előkerüléséről: Rüdiger Schmitt, A Further Spurious Inscription in Old Persian Writing. The Mummy of ‘Rhodogoune’. *Nāme-ye Irān-e Bāstān* 3 (2003/1) 3–13.

¹³ Kristin M. Romey–Mark Rose, Special Report. Saga of the Persian Princess. *Archaeology* 54 (2001/1) 24–25.

lerombolt sírja alatt.¹⁴ A nagyapjával kapcsolatos hírt az amerikai emigrációban élő perzsa trónörökös is megerősítette közösségi oldalán, és ami még inkább figyelemre méltó: azt az állami hatóságok sem cáfolták kategorikusan, bár hozzátették, hogy a tényleges azonosításhoz szakértői vizsgálatok szükségesek, amelyek egyelőre még nem történtek meg.¹⁵ Sőt, a test hollétéről azóta – 2018 májusáig – nincs újabb hír.

E tanulmány a továbbiakban egy kétségkívül fiktív múmiáról szól, amely a Pahlavi-korszak (1925–1979) reményeit, várakozásait és csalódásait testesíti meg. Ha Deiokes megtalálása megrendezett jelenet volt, akkor a most bemutatandó esemény csupán irodalmi fikció, viszont valóságos iráni régészeti expedíción alapszik. Az ásatások 1932 és 1935 között zajlottak a New York-i Metropolitan Museum of Art megbízásából egy akkor már régóta ismert, de tudományosan korábban még nem vizsgált helyszínen, a Siráz városától keletre (ma már a város belterületén) található Qaşr-e Abu Naşrban, amely Akhaimenida-kori emlékeivel hívta fel magára a figyelmet.¹⁶ Mivel mind a korabeli iráni kultúrpolitika, mind a résztvevő nyugati régészek látványos, lehetőleg preiszlám kori leletek felkutatásában voltak érdekeltek, nem településmaradványok, hanem kifejezetten palotaromok körül kezdtek kutatni. Reza Pahlavi sah saját politikai érdekeinek megfelelően ítélte oda az egymással versengő nyugati országoknak egyes lelőhelyek kutatási jogát, és a pillanatnyi politikai helyzetet mérlegelve a legnagyobb presztízsű helyszín, Perszepolisz feltárásával 1931-ben a német Ernst Herzfeldet bízta meg, miután egy évvel korábban lejárt a 19. század óta érvényben lévő francia régészeti monopólium.¹⁷ Herzfeld amerikai kollégái, Joseph M. Upton, Walter Hauser és Charles K. Wilkinson kénytelenek voltak beérni a közeli Qaşr-e Abu Naşrral.¹⁸ Perszepolisz palotáihoz az itt álló kapumaradvány aligha volt mérhető, de stílusosan legalább hasonlított hozzájuk. Nem sokkal a munkakezdés után érte az amerikai régészeket az újabb csalódás: kiderült, hogy az akhaimenida kapuszárnyak nem eleve Qaşr-e Abu Naşrba

¹⁴ Jon Gambrell, Mysterious Mummy Found in Iran Could be Father of Last Shah. *Washington Post* (2018. április 24.) https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/mummified-body-found-in-iran-could-be-father-of-last-shah/2018/04/24/ee615b7e-4795-11e8-8082-105a446d19b8_story.html?utm_term=.62d3f490202a (2018. április 25.).

¹⁵ Darkhāšt-e šūrā barāye šafāf-sāzi dar bāre-ye mūmīyāi-ye kašf-šode. *ISNA* (2018. április 25.) <https://www.isna.ir/news/97020503490-كشف-شده-در-باره-مومیایی-کشف-شده> (2018. április 27.).

¹⁶ Donald S. Whitcomb, *Before the Roses and Nightingales: Excavations at Qaşr-i Abu Naşr, Old Shiraz*. New York, 1985.

¹⁷ Jenkins, *i. m.*, 1–27.

¹⁸ Upton, a vezető régész egyéb tevékenységéről: Adrian O’Sullivan, *Espionage and Counterintelligence in Occupied Persia (Iran). The Success of the Allied Secret Services, 1941–45*. London, 2015, 214–215; Lindsay Allen, ‘The Great Enterprise’. Arthur Upham Pope, *Persopolis and Achaemenid Antiquities*. In: *Arthur Upham Pope and a New Survey of Persian Art*. Ed. by Yuka Kadoi. Leiden, 2016, 159, 161.

készültek, hanem csak átszállították őket Perszeopoliszból a túlnyomórészt muszlim kori településre, legalább egy évezreddel elkészültük után. Azóta vissza is vitték azokat eredeti helyükre. Upton, Hauser és Wilkinson az első két évben ezzel az eredetileg akhaimenidának hitt körzettel foglalkozott, majd érdeklődésük az attól keletre fekvő nekropolisz felé fordult (1934–1935).¹⁹ Rájöttek, hogy a mintegy tucatnyi, kőből rakott, folyosókat és sírkamrákat rejtő, általában kör alaprajzú halmok ókori eredetűek lehetnek (ma késő pártus, korai szászánida keltezésüket vélelmezik), és – személyes egyiptomi régészeti tapasztalataiktól is bátorítva – ismét reménykedni kezdtek, hogy innen még előkerülhetnek reprezentatív kiállítási tárgyak. Ez nem következett be. Az expedíció 1935-ben befejeződött, a leletanyag nagy része (több ezer kerámiatöredék, mintegy 500 pecsétnyomat, 100 pénzérme, kőfaragványok, fémeszközök, néhány elefántcsont-töredék stb.) nagyrészt a Metropolitan Museumba került. A kutatócsoport ezután más iráni helyszíneken dolgozott, Qašr-e Abu Našr feltárását sem ők, sem mások nem folytatták. A résztvevők mindössze egy hosszabb beszámolót publikáltak munkájukról, amely még a feltárás lezárulta előtt, 1934-ben megjelent, aztán egészen az 1980-as évekig szinte teljesen leállt a raktárba került anyag feldolgozása is.²⁰

Keveset tudunk az ásatás helyi vagy országos megítéléséről, de tény, hogy mint az első amerikaiak által végzett iráni tudományos expedíció, a feltárásnak volt némi társadalmi visszhangja Iránban. Ezt példázza Šādegh Hedāyat (Szádek Hedáját, 1903–1951) *Takht-e Abu Našr* (Abu Našr trónja) című elbeszélése.²¹ Szemben a feltárás akadozva haladó tudományos dokumentációjával, Hedāyat már alig néhány évvel a munkák lezárulta után megjelentette novelláját (1942). A mű bizonyos szempontból ellentéte a tényszerű régészeti beszámolóknak – pontosabban: a munkálatokat bemutató száraz, deskriptív alaphelyzetből Hedāyat elbeszélése egyre szokatlanabb jelenségek felé kanyarodik. Amikor a realiztikus eseménysor a múmia előkerüléséhez ér, észrevétlenül elhagyjuk a tényleges expedíció kereteit. A történet idősíkjai elmosódnak: a felfedezés a múmia évszázados nyugalmanak és az expedíció napi rutinjának is véget vet. Az összeütközés következtében a múmia életre kel, és noha nem szerepel a valós expedíció inventáriumában, mégis annak újragondolására készíti az olvasót.

Hedāyat amerikai régészei, a megszállott nyelvész Warner, az ásatásokat csak egzotikus kalandok ürügyének tekintő Gorest és a közönyös, de kötelességtudó Freeman a történet elején már második éve „nem talált semmi figyelemre

¹⁹ Whitcomb, *i. m.*, 16–19.

²⁰ Walter Hauser–Joseph M. Upton, The Persian Expedition, 1933–1934. *Bulletin of the Metropolitan Museum of Art* 29 (1934) 3–22; Whitcomb, *i. m.*, 16–19.

²¹ Az itt hivatkozott kiadás: Šādegh Hedāyat, *Sag-e velgard*. Tehran, 1342/1964, 81–109. A szerzőhöz és a mű keletkezéstörténetéhez: Homa Katouzian, *Sadeq Hedayat. The Life and Legend of an Iranian Writer*. London, 2002, 153–159; Ali Zarrin, The Rhetoric of Self and Other in Selected Iranian Short Stories, 1909–1979. *The International Fiction Review* 24 (1997) 36–40.

méltót, csak szűk sírkamrákat néhány emberi csonttal, vörös cserépedényeket, korsót, bronz fedeleket, háromszögű nyílhegyeket, fülbevalót, gyűrűt, csiszolt nyak- és karperecet, tört, Nagy Sándor és Heraclius pénzérméit, továbbá egy háromlábú méccset”.²² Már csak a leletek és a fényképes dokumentáció rendszerezésével foglalatostkodnak, az expedíció mindeneséne, a perzsa Qāsemnak segítségével, és eldöntik, hogy a következő évben lezárják a nem túl sikeres projektet. Szabadidejükben a közeli Barm-e Delak forrásához járnak, ahol – lévén a siráziak népszerű kirándulóhelye – az amerikaiak a helyiekkel érintkezhetnek. Egyhangú napjaiknak azonban vége szakad, amikor Freeman az egyik föld alatti járatban egy kőládára bukkan. Szobájukba viszik, kinyitják, felfedve a kuporgó testhelyzetű, de így is hatalmas termetű múmiát. Fején acélsisakot, testén aranszövésű ruhát visel, arcát is finom szövet fedi, mellén drágaköves nyakék, derekán tőr függ. Warner felemeli az arcot takaró fátylat; láthatóvá válik a múmia ajkára száradt vér, tágra nyílt szemei. A nyelvész egy fémcsövet is felfedez a testre erősítve, amelyből két pergamenlapot emel ki, az egyikben pehlevi (középperzsa) szöveggel, a másikon hieroglifákkal. „Kötelességének tartotta, hogy a szöveget a szarkofág további tárgyainak vizsgálata előtt elolvassa.”²³ Heteken át éjjel-nappal küszködik vele, a megfejtés a rögeszméjévé válik. Rájön, hogy a szöveg egy asszony kívánsága szerinti szertartás leírása, és elhatározza, hogy e szertartást ő és társai be fogják mutatni. Gorestet nem különösebben izgatja a felfedezés, sokkal inkább Barm-e Delakban megismert szeretője. Nincs is jelen, amikor Warner felolvassa Freemannek a megfejtett dokumentumot. Ebben Gurandokht, az elhunyt Simuye (egy helyi fejedelem) meddő felesége, egyúttal húga, elbeszéli férje hűtlenségének történetét, aki egy prostituáltért, Khoršidért hagyta el őt, és már a házasságra készül, amikor a megcsalt Gurandokht mágiához folyamodik: az esküvő előestéjén megmérgezi a leendő párt, cserébe vállalja, hogy magát elevenen melléjük temessék. Warner megállapítja, hogy a leírás alapján Simuye csak tetszhalott, és bár biztosítja Freemannek, hogy nem hisz a primitív babonákban, mégis tudományos kihívásnak tekinti, hogy eleget tegyen Gurandokht végrendeletének, és a talizmán elégetésével feltámassza a megátkozott férjet.

Az idő sürget, éppen aznap lehet elvégezni a szertartást, mert telihold van. Gorest kineveti Warner fontoskodását, és jobb terve van: ugyanerre az időpontra lányokat és zenészeket hívott Barm-e Delakba, akiknek már ki is fecsegett valamit az újonnan talált kincsekről. Warner egy pillanatra megdöbben, amikor elhangzik Gorest kedvesének neve: Khoršid. Vita kerekedik, végül Gorest mégis hajlandó részt venni a rituálén. Warner felolvassa a másik pergamenen lévő szöveget, tűzbe veti a talizmánt, mire a múmia megremeg, feláll, az ablakhoz lép, amelyen keresztül elhagyja a szobát, és imbolyogva megindul a falu

²² Hedāyat, *i. m.*, 81.

²³ Hedāyat, *i. m.*, 84.

irányába. Elhalad a holdfényben fürdő perszepoliszi kapu mellett, és ahogyan testét most járja át az évszázadokkal korábban torkán akadt bor, léptei felgyorsulnak, határozott irányt vesznek. Barm-e Delakba érve meglátja a mulatságra készülő és már megrészegült perzsa társaságot a tűz körül, középen Khoršiddal, akiben szerelmét ismeri fel. Khoršid azonban Gorestet várja, és Simuyében egyszerre ébred örült féltékenység és tudatos felismerés, hogy amit ő szerelemnek hitt, Khoršid részéről csak behódolás volt saját zsarnoki hatalmának. Hirtelen fellobbanó, vámpírszerű agressziója Khoršid ellen ezért a halálos támadás előtti pillanatban ellankad, és Simuye összeesik. Ekkor ér oda a három amerikai, így még tanúi lehetnek, amint a holttest elhamvad. Ruháját, rajta egy nagy borfolttal, törét, ékszereit gondosan összeszedik, és visszaindulnak. „Dr. Warner este gondosan megszámozta és dokumentálta azokat” – zárul az elbeszélés.²⁴

A sokrétű novellában Hedāyat az amerikai és az iráni mentalitást tipizálja és karikírozza, különösen azok eltérő viszonyát a modernitáshoz és a hagyományokhoz. Elképzelhető, hogy az elbeszélés megírása (1936 körül?) és megjelenése (1942) között eltelt évek során is formálódott a történet, mert a két esemény között Irán és az egész világ kataklizmatikus változásokon ment keresztül. Apró mozzanat e hatalmas változások közepette, hogy Hedāyat 1942-ben már kiadhatta a művet, amit öt vagy hat évvel korábban még nem tehetett meg. 1941-ben ugyanis Irán szövetségesek általi megszállása lemondásra és emigrációba kényszerítette Reza sahot, akinek távozása után enyhült a Hedāyatot addig kérlelhetetlenül sújtó cenzúra. Két 1936-os keltezésű, bombayi emigrációjából küldött leveléből tudjuk, hogy Hedāyat asztalfiókjában akkor hús kiadásra kész novella pihent, amelyek közül néhányat meg is nevezett.²⁵ Bár az *Abu Naşr trónja* nincs köztük, az 1942-es *Sag-e velgard* (Kóbor kutya) című kötetben olyan elbeszélések mellett kapott helyet, amiket az 1936-os levelek cím szerint említenek. Nem csak ez szól az 1935–1936 körüli keletkezés mellett. Annak ellenére, hogy a megjelenés előtt Hedāyat bármikor meg- vagy átírhatta az *Abu Naşr trónját*, logikusnak tűnik, hogy nem sokkal az 1935-ben záruló ásatások után az nagy vonalakban már készen állhatott. Megjegyzendő viszont, hogy Hedāyat tudhatott Timur Lenk 1941-es exhumálásáról – ami a legenda szerint a Szovjetunió Németország általi megtámadásához vezetett –, és azt követő „rekonstrukciójáról”, és nem kizárt, hogy ez még módosította az elbeszélés végső alakját.

Természetesen a nyugati tudós által megzavart múmia toposzát Hedāyat az 1930-as években már készen kaphatta a nyugati irodalomból vagy horrorfil-

²⁴ Hedāyat, *i. m.*, 109.

²⁵ Moḥammad Bahārlu előszava. In: Šādegh Hedāyat, *Sag-e velgard*. Tehran, 1380/2002, 1.

mezből.²⁶ Van azonban egy alapvető különbség azokhoz képest, méghozzá az, hogy itt a szerző nem nyugati. Ezért nem érvényesül a klasszikus múmiatörténet háromszöge, csúcsaiban a holt nyelveket értő nyugati felfedezővel, az általa szóra bírt múmiával és a passzív, tudatlan helyi lakossággal. Azokban az olvasó/néző számára a felfedező szemszögéből bontakozik ki a cselekmény, vagy legalábbis vele azonosul. Hedāyat és első olvasói azonban nem nyugatiak voltak, ennek megfelelően Hedāyat a szövegbeli régészeket groteszkebbnek ábrázolja annál, hogy azonosulni lehessen velük. Számukra a felfedezés szakmai hiúságból ered, zsákmányszerzéshez hasonlít, vagy ürügy az egzotikumra; az ország pedig, ahol tevékenykednek csupán „terep”. Ez nem jelenti, hogy az ingyenélők és prostituáltak által képviselt helyieket Hedāyat ne kezelné hasonló távolságtartással. Az elbeszélés tragikus hőse ilyen módon lesz a két másik, egymást megérteni képtelen szféra keresztüztüében szuverén emberi mivoltának visszanyeréséért küzdő és kudarcot valló múmia. Tény, hogy a pehlevi nyelvű „használati utasítást” csak az amerikai nyelvész racionalitása tudja megfejteni. De hiába kel életre a tetszhalott Simuye, első lépéseitől a perzsa Khoršid emocionális vonzása tartja mozgásban. A szereplők három kategóriája között így nem jön létre párbeszéd: az amerikaiak a helyi munkaerőben csupán a kiszolgálószemélyzetet vagy a modern *Ezeregyéjszaka* örömeit keresik – a perzsák az amerikaiakban romantikus álmok beteljesülését vagy ellopható, eladható kincseket. Az amerikaiak csupán Irán ősisége, a perzsát Amerika modernsége izgatja; modern Irán ebből a találkozásból nem születhet. A múmia elenyészik, és a kijózanodás pillanatában visszaáll az elbeszélés szenttelen hangvétele. Csak a narrátor és az olvasó tudja, mi történt. Mint Hedāyat művei szinte mindig, az *Abu Naşr trónja* is túl ambivalens ahhoz, hogy a történetekből messzemenő következtetések lennének levonhatók. De aligha vitatható, hogy az elbeszélés Reza sah archaizáló díszletek között lezajlott és 1941-ben kudarcba fulladt modernizációs kísérletének allegóriájaként is értelmezhető, és hogy az elporladt Simuye mögé az olvasó akár a Mauritius szigetére száműzött sah alakját is odaképzélheti. Reza sahé, akinek mumifikált teste – ha a hírek igazak – most visszatért.

²⁶ Marzie Balighi-Sa'ide Miānji, Romān-e mumiyāi-ye Tiofil Gotie, manba'-e elhām-e Šādegh Hedāyat dar Takht-e Abu Naşr. *Pažuheš-e zabān-o adabiyāt-e Farānsa dar Dāneşgāh-e Tabriz* 11/19 (1396/2017) 1–29; Antonia Lant, The Curse of the Pharaoh, or How Cinema Contracted Egyptomania. In: *Visions of the East. Orientalism in Film*. Ed. by Matthew Bernstein–Gaylyn Studlar. New Brunswick (NJ), 1997, 69–98.

The Mummy Returns – from ancient Iran to modern literature

Iván SZÁNTÓ

The first purpose of this essay is to provide an overview of naturally preserved and artificial mummies in Iran, taking into account both real and disputed examples and not forgetting the recent alleged resurfacing of the intact bodily remains of Reza Shah Pahlavi, the penultimate ruler of Iran. These relics will be juxtaposed with the mainstream Iranian tradition of commemorative funerary display, namely the mausoleum, in which the actual body of the deceased is often only symbolically invoked, contrary to the tactility of the mummy. It will be argued that while mausolea offer a reconciliation between past and present, the real or imagined reappearance of mummies can pose a threat to this harmony, representing a past imperfect and a wish for an alternative ending. In the second part of the article a fictional mummy from Sādeq Hedāyat's short story, entitled *Takht-e Abu Naşr* (1942), will be situated in the previously outlined conceptual framework. It will be shown that the mummy of King Simuye, besides personifying Hedāyat's dark vision of domestic, social, and political violence, fits squarely into the casket of the modern Iranian perception of mummies, according to which they are not only passive custodians of the past but can also be reinvigorated as figureheads of a potential future.